

Planlægning og forvaltning af økologiske forbindelser

Anbefalinger til kommunerne: plangrundlag og implementering.

Henrik Vejre, Skov & Landskab, Københavns Universitet.

Planlægning og forvaltning af økologiske forbindelser.

Anbefalinger til kommunerne: plangrundlag og implementering.

Disse anbefalinger er udarbejdet i forbindelse med projektet **Økologiske forbindelser i planlægning og forvaltning**. Projektet har været udført på Skov & Landskab, Københavns Universitet (tidligere KVL), finansieret af Skov- & Naturstyrelsen. Projektets formål var primært at samle dokumentation for effekten af økologiske forbindelser i landskabet; at foretage en sammenfattende analyse af den planlægningsmæssige udpegning af økologiske forbindelser i regionplanerne, samt at vejlede og inspirere de nye kommuner i forbindelse med overtagelsen af ansvaret for økologiske forbindelser i planlægning og forvaltning. En gennemgang af projektets øvrige resultater findes efter anbefalingerne.

Anbefalingerne til kommunerne er en væsentlig del af projektets afrapportering. Anbefalingerne bygger på projektets øvrige dele.

Anbefalingerne falder i to dele. *Første del* omfatter et sæt generelle anbefalinger, der relaterer sig til kommunernes nye ansvar og tilhørende opgaver, prioritering af den konkrete indsats, finansiering af projekter, nødvendige faglige kompetencer, behov for grænseoverskridende samarbejde samt overvejelser om top-down eller bottom-up tilgange i forvaltningen. *Anden del* omfatter en operativ checkliste, som er direkte anvendelig i den konkrete forvaltning af økologiske forbindelser.

Generelle anbefalinger

Kommunernes ansvar og opgaver

Kommunerne overtog med kommunalreformen forpligtelsen til at følge op på udpegninger af økologiske forbindelser i regionplanerne, der efter kommunalreformen har retsvirkning som et landsplandirektiv (Miljøministeriet 2006). Kommunerne skal løbende revidere udpegningen efterhånden som plangrundlaget og den generelle faglige viden forbedres. Kommunerne skal koordinere udpegningen af økologiske forbindelser med anden planlægning fx Vand og Natura 2000-planerne og de øvrige udpegninger både indenfor de enkelte kommuner og kommunerne imellem, virke for udpegningen i deres administration og i prioriteringen af de økonomiske midler til natur- og miljøformål. Kommunerne kan bruge de økologiske forbindelser til at synliggøre naturforvaltningen over for offentligheden. Endelig skal kommunerne følge aktivt op på udpegningerne, ikke mindst identificere velegnede projekter og relevante aktører.

Forvaltningen af de økologiske forbindelser åbner gode muligheder for generelt at styrke naturforvaltningen, naturformidlingen og de rekreative og landskabelige aspekter. De økologiske forbindelser er centrale i den forvaltning der skal afbøde effekterne af klimaforandringer. Med ændrede klimazoner må det forventes at arter vil ændre udbredelsesområder, og for at det skal kunne lykkes må landskabet opfylde arternes spredningskrav. (se fx Nordisk Naturforvaltning i et ændret klima www.norden.org og www.dmu.dk) De økologiske forbindelser udgør desuden et væsentligt bidrag til de internationale mål Danmark har forpligtet sig at overholde - 2010 målet om at standse tilbagegangen i biodiversiteten, samt en række naturkonventionerne og EU naturbeskyttelsesdirektiverne.

Identifikation af mål for projekter

Kommunerne spiller en aktiv rolle i prioritering af indsatsen i naturforvaltningen i sikringen af natur af god kvalitet i de udpegede økologiske forbindelser. I oversigten over statslige interesser til kommuneplanlægningen lægges der op til, at kommunerne skal sikre og udbygge de økologiske forbindelser. Kommuneplanen skal efter planloven udpege både eksisterende og potentielle økologiske forbindelser. Sammen med naturområderne skal de økologiske forbindelser udgøre et sammenhængende naturnetværk.

Naturnetværket udgør den prioritering, som skal danne grundlag for kommunens planlægning og administration efter lovgivningen. Udpegningen af et sammenhængende naturnetværk i kommuneplanerne kan desuden indgå som et væsentligt grundlag for kommunernes opfyldelse af internationale forpligtelser med at bremse tabet af biodiversitet inden år 2010 og realisere indsatsen i de kommunale handleplaner efter miljømålsloven.

Kommunerne opfordres til at anvende en udviklet metode i naturkvalitetsplanlægning i deres udpegning og formulering af retningslinjer for naturforvaltningen.

Konkret kan kommunerne fx tage stilling til om der skal sættes på varetagelse af bestemte *naturtyper* eller *bestande* og *arter* af dyr, planter og svampe – fx arter der har status som nøglearter eller indikatorarter for forekomst af andre arter eller for økosystemers tilstand og kvalitet. Der kan være tale om arter, som myndighederne har særligt ansvar for, fx fredede eller rødlistede arter eller Natura 2000 arter, som myndighederne er forpligtede til at prioritere. Supplerende kan kommunen vælge at sætte på *grupper af arter* – fx fisk, padder, insekter, pattedyr og fugle eller blandinger af arter fra flere grupper. Kommunerne kan også vælge en bredere tilgang, hvor der sættes mål for *økosystemer* – økologisk ensartede arealer eller naturtyper; skove, vandhuller, vandløb, overdrev mv. Endelig kan hele *landskabssystemer* – komplekse systemer af flere økosystemtyper, fx ådale eller kyster – prioriteres.

Hvis der tages udgangspunkt i forholdene for bestemte bestande og arter bør bestræbelserne tage udgangspunkt i de bestande og arter som har problemer med at sprede sig mellem naturområder i de konkrete landskaber som de lever i eller arter som ville kunne opnå en bedre overlevelse og dermed større bestandsstørrelse ved at bevæge sig gennem korridorer frem for gennem det almindelige landskab. Korridorer kan desuden med fordel planlægges med udgangspunkt i behovene fra flere arter.

Hvis der tages udgangspunkt i naturtyper bør bestræbelserne tage udgangspunkt i at skabe forbindelse mellem landskabelementer af samme naturtyper – fx løvskove, heder, overdrev, der tidligere har været sammenhængende og som nu er adskilte på grund af den fragmentering som fx landbrug, byudvikling og infrastrukturanlæg har skabt.

På planniveau vil det ofte være naturtyperne, som danner grundlag for de økologiske forbindelser og i detailplanlægningen inddrages relevante arter og artsgrupper.

For at sikre en strategisk indsats i etableringen af økologiske forbindelser kan [naturkvalitetsplanlægning](#) anvendes som grundlag for arbejdet.

Finansiering af indsatsen

Indsatsen for at fremme og sikre de økologiske forbindelser vil i mange tilfælde rumme et element af ekstensivering af arealanvendelsen. Frivillige aftaler bør indgå som et af elementerne, der kan også nævnes naturpleje-aftaler, etablering af græsningslaug, naturplaner på bedriftsniveau eller kollektive naturplaner. I de fleste tilfælde vil dette kræve udgifter til jorderhvervelse, eller tilskud som incitament til lodsejere for at opretholde eller etablere en særlig driftsform. Dertil kommer udgifter til selve projektet (typisk entreprenørarbejde). Der er flere mulige finansieringskilder til rådighed for denne indsats, kommunernes egne midler, LIFE – midler (der dog kun er rettet mod store projekter), midler i forbindelse med EU's landdistriktspolitik, samt midler målrettet indsatsen for implementering af Vandramme- og Habitatdirektiverne. I nogle egne er Interreg.- projekter også en mulighed.

En række af disse midler er ikke målrettet naturforvaltningen som sådan, og i al fald ikke økologiske forbindelser, men med en integration af forskellige politikområder indenfor samme projektramme med samme finansiering kan de økologiske forbindelser fremmes gennem implementering af andre politikker og planer. Der kan peges på integration i forbindelse med indsatsplanlægning i drikkevandsområder, udpeging af SFL områder, implementering af vandmiljøplaner, skovrejsning, kollektiv læplantning og ikke mindst vand- og Natura-2000planerne efter miljømålsloven, der i særlig grad rummer spredningsøkologiske potentialer. Indsats for rekreative udfoldelsesmuligheder kan også kombineres med styrkelse af økologiske forbindelser. Generel bør kommunerne sørge for at så mange hensyn som muligt bliver kombineret i projekterne, så længe formålet med og kvaliteten af de økologiske forbindelser er det væsentligste.

Faglige kompetencer i forvaltningen

Med de udfordringer der ligger i kortlægning og analyse af kommunens naturforhold, opstilling af operative målsætninger, integration med andre politikområder og koordinering af finansielle tiltag er der behov for ekspertise indenfor biologi, geologi, økologi, landskabsforvaltning mv. Dertil kommer kompetencer indenfor projektledelse. Det er vigtigt at de pågældende kompetencer er til rådighed for forvaltningen, og hvis den ikke er til stede i forvejen kan man fx etablere og opretholde tværkommunale ERFAGrupper eller indgå i samarbejder med forsknings- og undervisningsinstitutioner om faglig videreuddannelse. I en del tilfælde vil der eksistere stærke faglige netværk med rod i de tidligere amtsforvaltninger. Indsatsen til styrkelse af økologiske forbindelser er velegnet til projektorganisering i kommunerne, i lighed med den projektorganisering flere amter praktiserede indenfor natur – og miljøforvaltningen.

Grænseoverskridende samarbejde

Der foreligger omfattende dokumentation for dyr og planters spredningsevne og det er en trivialisitet at naturfænomener og miljøproblemer er grænseoverskridende. I en naturforvaltningssammenhæng, hvor en stor del af initiativretten og -pligten ligger indenfor administrative grænser, er det afgørende at der sker en nøje koordinering mellem de administrative enheder. Vigtigheden er ikke blevet mindre med den nye kommunestruktur, hvor kommunerne i de fleste tilfælde vil være geografisk langt mindre end de tidligere amter, og have langt flere administrative grænser mod nabokommuner end de tidligere amter. Samarbejdet er relevant både i forhold til konkrete naturområder, planlægning af naturbeskyttelsesindsatsen og de sammenhængende naturnetværk, finansiering, og i forhold til den faglige sammensætning af projektgrupper. På finere skala vil kommunerne kunne

lave projekter, hvor koordinering med nabokommuner er overflødig, men selv små projekter på meget lokal skala vil kunne have regional betydning, og manglende indsats i et lokalområde vil kunne blokere for gunstige effekter af andre projekter. Eksempelvis vil projekter der fjerner spærringer i vandløb kun virke, hvis hele vandløbet forvaltes efter samme målsætning. En række tiltag bør især koordineres på regionalt niveau, på landsdelsniveau eller i mellem landsdele; det drejer sig typisk om sammenfattende projekter i større ådale, i kystegne og indre farvande samt i større skovområder. Det kunne fx også dreje sig om spredning af kronhjort og odder på Sjælland og i Jylland eller om spredning af marsvin gennem Lillebælt.

Skalatrín

Kommunerne bør gøre sig klart på hvilket skalatrín de udpegede økologiske forbindelser og andre relevante potentielle projektområder befinder sig. Der kan være tale om alt fra lokale projekter på meget fin skala til projekter af kontinental relevans. Jo finere skala, jo mindre er behovet for koordinering med andre aktører og myndigheder. Lokale projekter kan være mindre vandløbsrestaureringer øverst i vandløbssystemer, hegnsplantninger, etablering af vandhuller mm, der typisk kan udføres med lokale spredningsbehov for øje. Med grovere skala kommer tværkommunale hensyn i spil. Koordinerede indsats i større vandløbssystemer, strategisk skovrejsning eller integrerede projekter for ådale eller kystområder er eksempler på projekter, der typisk har relevans for større områder, og i al fald typisk flere kommuner. Endelig skal der peges på projekter, der har national, kontinental eller sågar global relevans som forvaltning af områder, hvor trækfugle raster.

Top-down eller bottom-up

I den danske naturforvaltning forekommer såvel centralt forankrede projekter som projekter med rod i lokale initiativer, og en lang række projekter med begge elementer. Begge modeller kan tages i anvendelse, men generelt må det anbefales at sikre et stærkt lokalt engagement, ikke mindst hvis projektområder i vidt omfang stadig skal være i privat eje.

Projekter af national eller international betydning vil ofte have et væsentligt element af central styring. Der vil i de kommende årtier skulle forvaltes projekter i stor skala som alene af finansielle grunde vil kræve en stor central rolle fra staten. Omvendt vil lokale projekter der må forventes iværksat i betydelig omfang i fremtiden, kunne forankres 100 % lokalt – som fx kollektive naturplaner og, hegnsplantning, mindre vandløbs- og vandhulsrestaureringer og mindre skovrejsningsprojekter. En lokal forankring er fx væsentlig for at kunne realisere de kommunale handleplaner efter miljømålsloven, som skal følge op på indsatsprogrammet i de statslige vand- og Natura 2000-planer.

Anbefalinger til den konkrete forvaltning

I det følgende gives en trinvis anvisning på udførelse af projekter med henblik på etablering af økologiske forbindelser. Anvisningen er baseret på den generelle naturforvaltningsmodel som den anvendes på Københavns Universitets Biovidenskabelige Fakultet i forbindelse med kurset i naturforvaltning. Der er udviklet flere udmærkede naturforvaltningsmodeller i Danmark, og denne anvisning er hovedsagelig til inspiration, og kommunerne kan vælge at arbejde videre med modellen og tilpasse den lokale forhold og ønsker.

Ved en naturforvaltningsplan forstås i denne forbindelse en plan, der på grund af viden om et områdes økologiske, retlige, ejendomsræssige og planlægningsmæssige forhold redegør for et givent areals fremtidige anvendelse, herunder hvorledes og med hvilke midler det skal ændres, og hvordan det i fremtiden skal overvåges.

Trin 1 og 2 kan passende udføres i alle kommunens udpegede økologiske forbindelse, og gerne i hele kommunen, mens de resterende trin vedrører konkrete projektområder.

Checkliste til den konkrete forvaltning af økologiske forbindelser

1. Overblik over naturindhold og landskab i kommune og den regionale sammenhæng

Overblikket skal primært sikre en detaljeret indsigt i kommunens landskab, økosystemer, arter og bestande med henblik på at opstille målsætninger for forbedring af den økologiske sammenhængskraft.

Et systematisk overblik tilvejebringes ved analyse af: Områdets geologi og geomorfologi (baseret på jordartskort, jordklassificering, landskabskort) hydrologi (vandløb, søer, vådområder, vandbevægelse og beliggenhed af vandskel, grundvandsmagasiner og -sårbarhed), plante og dyreliv (arealanvendelse, plantesamfund, bestande af sjældne arter, spredningsbegrænsede arter, Natura 2000 arter og bilag IV arter), bebyggelse samt infrastruktur. Under infrastruktur behandles både de adgangsmæssige forhold for offentligheden og infrastrukturens fragmentering af naturområder og hindringer af arters bevægelse. Der redegøres for sammenhængen mellem de forskellige natur- og kulturgeografiske forhold (geologi, geomorfologi, hydrologi, vegetation, bebyggelse og infrastruktur).

Den regionale naturmæssige sammenhæng er afgørende for indsatsen for økologiske forbindelser. I de fleste danske landskaber er vådområder og tørre naturtyper således fordelt, at vådområderne (herunder mulige vådområder) er indbyrdes godt forbundne. Der kan dog være barrierer eller være sket fragmentering af fx engarealerne langs et vandløb.

Denne analyse redegør ikke for æstetiske kvaliteter, disse må evt. indhentes fra andre udpegninger (se nedenfor).

2. Identifikation af værdier

Indenfor de ovenstående temaer identificeres de naturforvaltningsmæssige værdier. En sådan identifikation bør dels tage udgangspunkt i en karakteristik og værdisætning af vigtige naturtyper

(naturkvalitetsplanlægning) og levesteder. Herunder hører en identificering af bestandsstørrelser, bestandsstrukturer og bestandsudviklinger.

I den sammenfattende natur- og landskabsforvaltning er det dog vigtigt også at identificere andre værdier. Det vil sige geologiske formationer, kulturmiljøer, landskabelige værdier, herunder æstetiske værdier, også beskrives. Særlige miljøforhold beskrives særskilt – fx forureninger, udledninger, næringsstofbelastninger med. Det er centralt at være præcis i beskrivelse af kildemateriale – tilvejebringelse af data og usikkerheden i data.

Ofte vil der ligge udmærkede analyser og beskrivelser af natur- og landskabsværdier i publikationer fra de tidligere amter, men det må forventes, at kommunerne skal arbejde på et finere skalatrin.

3. Projektområdets historie

For konkrete projektområders vedkommende er det en stor fordel med en detaljeret udredning af områdets historie, specielt hvad angår udvikling i vegetation, og hydrologiske forhold. Viden om disse forhold kan lette opstilling af målsætninger og give et bedre indtryk af, hvad der er muligt fx at genoprette og hvilke bestande det er muligt at fremme gennem økologiske forbindelser og andre redskaber, der kan fremme bestandene.

På basis af ældre kort (fx Videnskabernes Selskabs konceptkort, KMS' målebordsblade) og litteratur gøres rede for områdets historie, fx tidligere arealanvendelse, ejerforhold, mv. Ikke mindst tidligere arealanvendelse og adgangsforhold for de områder forvaltningsplanen rummer, er det centralt at registrere. På KMS' hjemmeside (www.kms.dk) kan man se det samme område på nutidige kort og gamle målebordsblade.

4. Juridiske begrænsninger, traktatmæssige forpligtelser, planlægningsmæssige udpegninger

For projektområder indhentes oplysninger om alle legale forhold, der kan lægge begrænsninger for et projekt. Der er typisk tale om planer og udpegninger samt lovgivningsmæssige bindinger (WWW.Miljøportalen.dk). Oplysningerne kan sammenstykes af planlægningsmæssige udpegninger, regionplaner, områder omfattet af naturfredninger og naturbeskyttelseslovens § 3. Området kan fx have status af internationalt naturbeskyttelsesområde, have reservatstatus, være beskyttet som yngle- og rasteområde for bilag IV arter eller være registreret som en naturskov / naturmæssigt særlig værdifuld skov efter skovlovens § 25.

De planlægningsmæssige udpegninger er vigtige for at få et overblik over mulige problemer, bindinger eller potentialer. Det kan være afgørende om arealet ligger i et skovrejsningsområde, eller i et SFL – område (Særlig Følsomt Landbrugsområde) for opnåelse af offentlig støtte. Andre udpegninger af interesse for naturforvaltningen omfatter fx områder med særlige drikkevandsinteresser og særlige vådområder (VMPII projekter).

Lovgivningsmæssige bindinger omfatter typisk bindinger i forbindelse med planloven (zonestatus), naturbeskyttelsesloven (§ 3 områder, bygge- og beskyttelseslinjer samt naturfredninger), skovloven (fredskovsstatus), landbrugslovgivningen, vandløbsloven samt vildtforvaltningsloven (vildtreservater).

5. Ejendomsretlige forhold og arealers anvendelse

Befolkningens inddragelse i projektudformning, forvaltning og fremtidig brug er vigtig i den moderne naturforvaltning. For at sikre et fuldstændigt overblik over borgeres og gruppers legale rettigheder i et område redegøres for ejer- og brugerforhold i projektområdet.

Ejere af arealer omfatter typisk private lodsejere; landmænd, skovejere, villaejere, men også andre legale enheder; foreninger, fonde, offentlige myndigheder mv.

Brugere af arealet er for landbrugsarealer ikke altid identisk med ejerne. Og for de fleste arealer kan der identificeres andre brugere end ejerne: borgere der udfolder friluftsliv organiserede, såvel som uorganiserede, forpagtere af landbrugsjord, jægere, vandværker, hjemneværnsfolk, sportsklubber, uddannelsesinstitutioner mv.

I jordbrugsområder beskrives typen af landbrugs- og skovejendomme, fx ejendomsstørrelse, produktionsform, dyrehold mv.

6. Eksisterede målsætninger og handlingsplaner

For en række naturområder, især de store og betydningsfulde som fredede områder og Natura 2000 områder og statsejede arealer, vil der allerede foreligge en eller anden form for beslutning om bevaring eller udvikling typisk i form af plejeplaner eller lignende. Det er typisk en offentlig myndighed – eller i sjældnere tilfælde private lodsejere, der har formuleret målsætning og indsats. Ved formulering af nye projekter bør eventuelle eksisterende målsætninger præsenteres, eventuelle eksisterende indsatser skal gennemgås, og områdets status i forhold til disse skal evalueres - ikke mindst hvorvidt status stemmer overens med målsætningen.

7. Vurdering af påvirkninger

På basis af de grundlæggende analyser, herunder i særlig grad vedrørende de menneskelige aktiviteter, laves en vurdering af trusler i forhold til naturtyper og arter i undersøgelsesområdet. I den forbindelse bør der tages højde for de lokale bestandsforhold for de arter man ønsker at fremme. Det kan være viden om hvilke bestande der vokser, og hvilke der skrumper. Målsætninger i naturkvalitetsplanlægningen, bestandes bæredygtighed på længere sigt, levesteder, kvalitet af levesteder, spredningsmuligheder mv.

8. Vurdering af udviklingspotentialer

Når påvirkningerne af naturtyperne og bestandene er undersøgt laves en vurdering af den fremtidige udvikling i påvirkningerne. En sådan vurdering kan klarlægge om de enkelte påvirkninger vil blive forværret eller vil mindskes i fremtiden. Vurderingen ledsages af forslag til afhjælpning af påvirkninger og prioritering af indsatsen.

9. Målsætninger for indsatsen - arter, økosystemer, landskabstyper

På basis af de grundlæggende analyser, herunder i særlig grad de naturmæssige kvaliteter, opstilles en målsætning for områdets og bestandenes udvikling fx ved hjælp af naturkvalitetsplanlægning. Målsætningen skal være så detaljeret, at der kan opstilles en handlingsplan der kan udføres. Der kan i visse tilfælde formuleres forskellige målsætninger, altså alternative scenarier for områdets og bestandenes udvikling.

Det skal overvejes i hvilket omfang man vil kvantificere målene. Med præcise kvantificerbare mål gør man det muligt at resultatet kan evalueres. Dermed kan man få klarhed for om indsatsen har virket efter hensigten og midlerne kan justeres. Det rummer dog også den risiko, at det kan få et projekt til at fremstå som mislykket, hvis meget præcise mål ikke opfyldes. Hvis der eksisterer en målsætning allerede, skal den gamle målsætning forholdes til den nye i det omfang dette er muligt.

10. Indsats

Der redegøres så detaljeret som muligt for den indsats, der skal til for at opfylde målsætningen. Der kan være tale om engangsindgreb eller vedvarende foranstaltninger. Indsatsen bør overordnet set rettes mod 4 typer af arealreduktioner:

1. Tab af arealstørrelse.
2. Forringelse af naturkvalitet, gennem en strukturel forenkling af naturarealerne fx ved fjernelse af mikrohabitater, såsom døde stammer, mindre vandsamlinger mv. ændret hydrologi, invasive arter.
3. Tab af spredningsmuligheder gennem fx mindre tæthed af naturområder per arealenhed, forøget afstand mellem naturområder og mindsket egnethed af de mellemliggende arealer som levested og spredningsvej.
4. Tab af vedvarighed/kontinuitet. Områdets autenticitet. Det vil sige, at levesteder ikke genopstå på arealer i nærheden, hvor der før har været natur eller genopstår langt væk.

De indsatser som typisk kan rettes mod disse former for arealtab er:

1. Fysiske tiltag, fx forøgelse af arealet ved naturgenopretning, oprensning af vandhuller, rydning af opvækst og førne, restaurering af vandløb, ændring af vandstand, iværksættelse af græsning eller anden relevant naturpleje, etablering af hegn, skovrejsning, udlæg af enge, overdrev m.v. etablere bufferzoner mod omgivende arealanvendelse eller efterlade dødt ved.
2. Juridiske tiltag, fx dispensationer for eksisterende lovgivning, lokalplaner mv, afvigelser fra fredningsbestemmelser.
3. Ejendomsræssige tiltag, fx opkøb, jordfordeling tinglysning af begrænsninger i brugsret mv.
4. Finansielle tiltag, fx støtte, tilskud, kilder til penge. Overslag på omkostninger og eventuelle indtægter.

Som i andre naturforvaltningsprojekter kan der være tale om flere forskellige typer af indsatser, der skal til for at etablere eller genoprette økologiske forbindelser. Deciderede økologiske forbindelser består i udgangspunktet af sammenhængende arealer (korridorer) eller af en høj koncentration af bestemte landskabselementer (trædesten). Et alternativ til korridorer kan være udvidelse af eksisterende naturområder gennem enten en decideret udvidelse af arealet af det givne økosystem, eller udlæg af bufferzoner omkring arealet. Et andet alternativ kan være en forbedring af kvaliteten af naturområderne eller eksisterende korridorer. Et tredje alternativ kan være oprettelse af nye naturområder med en strategisk placering. Hvilke af disse værktøjer som vil være bedst egnede til at fremme naturtyper og bestande kommer an på de lokale bestandsforhold, arternes levevis og naturområdernes og de mellemliggende arealer fordeling og kvalitet. For en bestand af en art i et landskab kan en korridor måske være et godt værktøj, mens den samme type korridor for samme art i et andet landskab måske kan have en beskeden virkning. I dette landskab kan det være at den

største virkning vil komme fra en udvidelse af arealet af eksisterende naturområder, en forbedring af kvaliteten eller måske anlæg af nye naturområder.

11. Prioritering af indsatser se kommentar tns 2

Når der er identificeret en række indsatser som kan forbedre den økologiske sammenhængskraft bør indsatserne prioriteres, så de mest fordelagtige gives højeste prioritet. Det kan være indsatser som giver mest sammenhæng og/eller som har lokal opbakning og interesse.

Overordnet set må det imidlertid altid prioriteres at bevare og udvide eksisterende naturområder.

12. Overvågning og evaluering

For at sikre at de valgte målsætninger nås, opstilles et overvågningsprogram, og der formuleres en plan for evaluering af projektet. Dette kan fx ske gennem gentagen naturkvalitetsplanlægning med et fast interval. Der bør foretages en detaljeret foto-dokumentation så udviklingen over tid kan dokumenteres..

13. Justering mål, midler og prioriteter

Når en evaluering er gennemført kan mål, midler og prioriteter justeres i forhold til fremtidige tiltag.